

Adam Walaszek

STULECIE AMERYKAŃSKIEJ LITERATURY O POLONII 1900-2000

Spróbuję pobieżnie scharakteryzować dokonania amerykańskiej literatury historycznej dotyczące polskiej grupy etnicznej w USA. Podobne podsumowania czynione od czasu do czasu¹ pomagają definiować nowe perspektywy badawcze. Także po naszej stronie Oceanu.

Faza amatorska

Trudności związane z organizacją życia emigrantów w Ameryce, rozmaite problemy w kontaktach np. z hierarchią katolicką z jednej, z drugiej zaś strony wielość rozmaitych politycznych i ideologicznych wątków, które imigranci i ich przywódcy poruszali sprawiały, że pojawiło się polskie piśmiennictwo w USA. Wacław Kruszką i jego *Historia polska w Ameryce*², opowieść o obecności imigrantów zarobkowych w USA i tworzeniu przez nich społeczności to dowód dojrzenia polskiego osadnictwa w USA. Publikacje miały na celu z jednej strony legitymizację obecności polskiej w USA, z drugiej dostarczały argumentów w toczących się ideologicznych i politycznych dyskursach. Amatorskie, ale niezmiernie cenne materiałowo (a i interpretacyjnie) były i inne książki pisane przez działaczy, dzienni-

¹ J. J. Bukowczyk, *Research on Polonia and Ethnic Studies in the United States: A Reconnaissance*, „Przegląd Polonijny” 2001, nr 27, s. 4; A. Brozek, *Post World War II Polish Historiography on Emigration*, [w:] *Polish Americans and Their History. Community, Culture, and Politics*, Pittsburgh 1996, s. 180-192; rec. A. Walaszek, „Kwartalnik Historyczny” 1999, nr 3, s. 135-138.

² W. Kruszką, *Historia polska w Ameryce*, Milwaukee 1905-1908; pokrótce tę literaturę omawia A. Brozek, *Polonia amerykańska, 1854-1939*, Warszawa 1977, s. 193-201; Kruszcę poświęcono specjalne sympozjum w 1987 r. – A. J. Kuzniewski, *‘Jesteśmy Polakami’: Wenceslaus Kruszką and the Value of America’s Polish Heritage*; J. W. Wieczerek, *Father Kruszką and Bishop Hodur: A Relational Sketch*; J. S. Puła, *Wacław Kruszką: A Polonia Historian in Perspective*, „Polish American Studies” 1987, R. XLIV, no 2.

karzy (najwybitniejsze wśród nich to historia ZNP Stanisława Osady³). O problemach emigrantów na przełomie wieków w sposób profesjonalny natomiast pisano częściej w Polsce (Leopold Caro⁴, Józef Okołowicz⁵ i inni) tam też toczono spory wokół migracji i ich skutków⁶.

Później, w latach 30. w USA, gdy podkreślano dumę etniczną podkreślano przeszłość i obecność Polaków w USA. Tak czynił Mieczysław Haiman, z dumą pisząc o początkach polskiej obecności w Ameryce⁷ czy ks. Joseph Swastek, opisując przeszłość Polonii. To właśnie Swastek stworzył badawcze fundamenty studiów polsko-amerykańskich w USA⁸.

Polska grupa etniczna pojawiła się także wcześniej w pisanych wedle naukowych rygorów studiach socjologicznych, opracowywanych m.in. przez tzw. szkołę chicagowską, czy w ekonomiczno-społecznych i historycznych studiach twórców Wisconsin School of Labor⁹. Ich materiałowe i dokumentacyjne teksty (autorów takich jak Peter Roberts¹⁰, Robert E. Park [właśc. autor William I. Thomas]¹¹, Emily Greene Balch¹²) opisywały społeczne położenie Polaków, ich warunki mieszkaniowe, sytuację rodzinną, problemy drugiego pokolenia etc. Kwestię adaptacji, akulturacji do społeczeństwa amerykańskiego podjęli wreszcie W. Thomas i F. Znaniecki w opublikowanym w latach 1918-1920 *Chłopie polskim w Europie*, co oznaczało początek studiów na temat tej grupy etnicznej¹³. Samemu dziełu poświęcono również wielką ilość komentarzy¹⁴.

Faza przejściowa 1942-1960

15 maja 1942 r. powstał Polski Instytut Naukowy w Ameryce (PIASA), utworzony przez polskich uczonych, którzy znaleźli się w USA w czasie wojny (m.in. Oskar Halecki, R. Tauberschlag, B. Malinowski). Stefan Mierzwa z Fundacji Kościuszkowskiej udzielił im wydatnej pomocy. Halecki kierował sekcją nauk historycz-

³ S. Osada, *Historia Związku Narodowego Polskiego w Ameryce*, Chicago 1905.

⁴ L. Caro, *K. English, Emigracja i polityka emigracyjna ze szczególnym uwzględnieniem stosunków polskich*, Poznań 1914.

⁵ J. Okołowicz, *Wychodźstwo i osadnictwo polskie przed wojną*, Warszawa 1920.

⁶ Por. A. Brożek, *Sources and Historiography of Emigration from Poland Before 1939*, [w:] *Overseas Migration from East-Central and Southeastern Europe, 1880-1940*, ed. J. Puskás, Budapest 1990.

⁷ M. Haiman, *Historia udziału Polaków w amerykańskiej wonie domowej*, Chicago 1928; M. Haiman, *Polacy wśród pionierów Ameryki. Szkice historyczne*, Chicago 1930; M. Haiman, *Polacy w walce o niepodległość Ameryki. Szkice historyczne*, Chicago 1931 i inne. Por. także: R. Szymczak, *The Pioneer Days: Mieczysław Haiman and Polish American Historiography*, „Polish American Studies” 1993, R. L, no 1.

⁸ Podsumowywał ją A. Brożek, *Polonia amerykańska...*

⁹ H. L. Miller, *The American Bureau of Industrial Research and the Origins of the 'Wisconsin School' of Labor History*, „Labor History” 1984, vol. 25, no 2, s. 165-188; prace J. R. Commonsa, S. Perlina i in.

¹⁰ P. Roberts, *Anthracite Coal Communities: A Study of the Demography, the Social, Educational, and Moral Life of the Anthracite Regions*, New York 1904.

¹¹ R. E. Park, H. A. Miller, *Old World Traits Transplanted*, New York 1921.

¹² E. G. Balch, *Our Slavic Fellow Citizens*, New York 1910.

¹³ W. I. Thomas, F. Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America*, Boston 1918-1920, vol. 1-5; polski przekład: *Chłop polski w Europie i w Ameryce* Warszawa 1976; S. Persons, *Ethnic Studies in Chicago*, Urbana 1987.

¹⁴ *Metoda Znanieckiego w oczach historyków*, „Przegląd Polonijny” 1983, vol. 9, nr 4, s. 52-53.

nych i społecznych i zaproponował stworzenie specjalnego Komitetu dla Badań Historii Polaków w Stanach Zjednoczonych. Do pierwszego spotkania doszło 29-30 grudnia w Chicago¹⁵. W październiku 1944 r. organizacja zmieniła nazwę na Polish-American Historical Commission. Powstało czasopismo „Polish American Studies” (PAS – finansowane przez Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie w Ameryce i Kongres Polonii Amerykańskiej), redaktorem był Konstanty Symonolwicz-Symmons). Po śmierci Haimana w 1949 r. dokonano zmiany nazwy organizacji i odtąd jako Polish American Historical Association (PAHA) stała się stowarzyszeniem niezależnym, choć pozostawała w związkach z PIASA, zaś przez pewien czas jego siedzibą było St. Mary’s College w Orchard Lake, Michigan¹⁶.

W latach 40. i 50. publikacje ogłaszane na łamach PAS to artykuły niewątpliwie pożyteczne, choć raczej przyczynkarskie. Jednocześnie szereg autorów-amatorów – Karol Wachtl¹⁷, Artur L. Waldo¹⁸, Adam Wolanin – publikowało rozmaite prace materiałowe, bądź bibliografie¹⁹. Niektóre z nich pozostają niezastąpione skoro materiały, na podstawie których je pisano zaginęły. Większość prac miała jednak charakter filiopietystyczny i przyczynkarski. Sporo pisano o działalności wielkich postaci z okresu wojny o niepodległość, o Polakach w Jamestown, Helenie Modrzejewskiej. Autorami połowy artykułów w PAS były zakonnice i księża, co nie znaczy by pisali oni wyłącznie o sprawach związanych z historią polskiego kościoła (tego dotyczyła jedna piąta tekstów) z lat 1944-1959. Z czasem pojawiły się także inne organizacje badające przeszłość Polonii. W 1967 r. powstała Komisja Historyczna Polskiego Narodowego Kościoła Katolickiego w Ameryce, która do dziś opracowuje przeszłość tego kościoła, publikuje dokumenty etc.²⁰

Od pluralizmu kulturowego do „nowej etniczności”²¹

Powojenna ustawa o powrocie żołnierzy do życia cywilnego (*GI Bill*) otworzyła przed byłymi żołnierzami możliwości wykształcenia, pozwoliła też im dzieciom opuścić polonijne dzielnice²². Także amerykański antykomunizm okresu zimnej wojny, sytuacja międzynarodowa zaważyły poważnie na rozwoju polskich akade-

¹⁵ J. J. Bukowczyk, *Polish Americans, History Writing, and the Organization of Memory*, [w:] *Polish Americans and Their History...*, s. 16-17.

¹⁶ J. J. Bukowczyk, „Harness for Posterity the Values of a Nation” – Fifty Years of the Polish American Historical Association and Polish American Studies, „Polish American Studies” 1993, R. L, no 2, s. 5-100.

¹⁷ Por. A. Wachtl, *Polonia w Ameryce. Dzieje i dorobek*, Filadelfia 1944.

¹⁸ A. Waldo, *Sokolstwo. Przednia straż narodu*, t. 1-5, Pittsburgh 1956-1984.

¹⁹ J. J. Bukowczyk, *Polish Americans History...*, s. 19.

²⁰ „PNCC Studies” (Scranton) wychodzi od 1980, jest pieczołowicie indeksowane, PNKK wydaje również dokumenty (wyd. jest głównie ks. K. Grotnik); np. *Synods of the Polish National Catholic Church 1904-1958. Synody Polskiego Narodowego Katolickiego Kościoła 1904-1958*, compiled and edited by C. J. Grotnik, „East European Monographs”, no CCCLXXII, distributed by Columbia University Press, New York 1993; rec. A. Walaszek, „Przegląd Polonijny” 1996, nr 2.

²¹ Tytuł zaczerpnięty z podrozdziału tekstu J. J. Bukowczyk, *Polish Americans, History Writing, and the Organization of Memory*, [w:] *Polish Americas and Their History*, ed. J. J. Bukowczyk, s. 26.

²² S. Blejwas, *Polska diaspora w Stanach Zjednoczonych 1939-1989*, [w:] *Polska diaspora*, red. A. Walaszek, Kraków 2001, s. 95.

mickich studiów w Ameryce²³. W tle zmian był sowiecko-amerykański wyścig w przestrzeni kosmicznej. Powstające wtedy stowarzyszenia profesjonalne (jak AAASS), wsparcie rządowe i poza rządowe dla badań nad tą częścią Europy stanowiły rezultat generalnej politycznej strategii zagranicznej rządu USA. Jednocześnie powojenny klimat pluralizmu kulturowego, ruch praw obywatelskich, protest przeciw rasizmowi dawał nowy impuls do prac nad przeszłością polskiej diaspory w USA. Pojawiła się nowa grupa badaczy, wykształconych na amerykańskich uniwersytetach, która zawodowo pracując na uczelniach i robiąc karierę podjęła studia polskiej grupy etnicznej. Teraz zaistniał klimat legitymizujący takie prace. Przekonanie o istnieniu anglo-amerykańskiego trzonu społeczeństwa amerykańskiego w latach 60. upadało lub przynajmniej podlegało erozji, tak jak erozji podlegała wiara w mechanistyczną asymilację grup etnicznych. Wśród pierwszych piszących o Polakach w Ameryce na początku tego okresu byli historycy Jerzy Lerski²⁴, Joseph Wytrwał²⁵, socjologowie Helena Zaniecka-Lopata (córka Floriana Znanieckiego)²⁶, folklorystki Helen Stankiewicz-Zand²⁷ i Harriet Pawłowski²⁸ (lista nazwisk powinna być dłuższa).

W latach 60. w nowej politycznej sytuacji do Polski zaczęli docierać studenci oraz młodzi badacze amerykańscy z tego właśnie nurtu. W konsekwencji powstające prace wykorzystywały coraz pełniej i wszechstronniej źródła archiwalne i uwzględniały tło oraz kulturę kraju pochodzenia emigrantów²⁹. Odzwierciedliło się to w składzie członkowskim PAHA. W latach 60. ilość zakonnic i księży we władzach spadła do 5%, malała też liczba publikowanych przez nich artykułów³⁰. Zastąpili ich badacze profesjonalni. Zaś lata siedemdziesiąte przyniosły nowe zainteresowania etnicznością w historii i socjologii dzięki karierze eseju Michała Novaka z 1971 r.³¹ i książki Alexisa Haleya *Korzenie* (1976). Wątki etniczne stały się pełnoprawną częścią historii i socjologii, przestały być egzotyczne lub – jak często mawiano – „antykwaryczne”.

Federalny program Ethnic Heritage Studies sfinansował kilka inicjatyw dotyczących polonijnych zasobów archiwalno-bibliotecznych. Powstawały wyspecjalizowane archiwa (Immigration History Research Center w 1964 r. i w 1971 r. Balch Institute, program Center for Research Libraries mikrofilmował m.in. ginącą polską prasę polonijną. Były i inne: w 1976 w Chicago Historical Society stworzono Oral History Archives of Chicago Polonia Collection, w Milwaukee zaś Milwaukee Urban Archives of Wisconsin (obydwa zorganizowane przez M. Cygan).

²³ J. J. Bukowczyk, *Polish Americans History...*, s. 23, oraz przypis 63 na s. 202.

²⁴ G. Lerski, *A Polish Chapter in Jacksonian America: The United States and the Polish Exiles of 1831*, Madison 1958.

²⁵ J. Wytrwał, *America's Polish Heritage: A Social History of the Poles in America*, Detroit 1961.

²⁶ H. Znaniecki-Lopata, *The Function of Voluntary Associations in an Ethnic Community 'Polonia'*, Chicago 1964.

²⁷ Jej prace zebrane zostały w: *Polish Folkways in America, Community and Family*, eds. E. E. Obidinski, H. Stankiewicz-Zand, Lanham-London 1987.

²⁸ H. M. Pawłowska, *Merrily We Sing: 105 Polish Folksongs*, Detroit 1961.

²⁹ S. Blejwas, *Polska Ludowa i Polonia amerykańska, 1944-1956*, „Przegląd Polonijny” 1996, nr 1, s. 9-41, tł. A. Walaszek.

³⁰ J. J. Bukowczyk, *Harness for Posterity...*

³¹ M. Novak, *Przebudzenie etnicznej Ameryki*, tł. H. Pawlikowska, Warszawa 1985.

Teraz Fundacja Kościuszkowska pod kierunkiem Eugeniusza Kusielewicza badania etniczne wspierała, wspierał je także Kongres Polonii Amerykańskiej za czasów prezesury Alojzego Mazewskiego³².

Zatem, historycy opracowywali teraz teksty według naukowych rygorów, coraz częściej nie przyczynkarskie, osadzone w kontekście historiografii amerykańskiej. Ich głos był przy tym wypowiedzią w politycznych debatach na temat zasadniczych pytań, które Amerykanie polskiego pochodzenia sobie stawiali – skąd jesteście i dokąd zmierzamy?³³ Co oznaczało w latach 70. i 80. określanie się jako Amerykanin polskiego pochodzenia? Identyczne pytania stawiał sobie Węgier, Słowak, czy Włoch³⁴, a odpowiedzi na nie pomagały reinterpretować słowa Hectora St. Jean de Crèvecoeuera „Kto to jest Amerykanin”? Jaka była natura kraju i społeczeństwa³⁵? W przypadku grupy polskiej była to oczywiście kontynuacja linii pytań i odpowiedzi stawianych na początku XX wieku przez ks. Wacława Kruszkę³⁶. Teraz jednak polonijne głosy w dyskusji na łamach pism i książek docierały do szerszej i niepolskiej grupy badaczy, dyskurs na temat Polonii wiązał się bezpośrednio z dyskursem o całym amerykańskim społeczeństwie.

Oto kilka głównych obszarów, które objęto badaniami: pisano wiele o roli kościoła, parafii polskiej – czynili tak np. Daniel Buczek³⁷, Lawrence Orton³⁸, Stanislaus Blejwas³⁹, Dolores Liptak⁴⁰. Niedoścignionymi w swym bogactwie i rzetelności były prace Anthony Kuzniewskiego o Milwaukee⁴¹ i Josepha Parota o Chicago⁴². Opisywano powstawanie społeczności polonijnych, ich rozwój i przemiany

³² J. J. Bukowczyk, *The Organization of Memory...*, s. 29; S. Blejwas, *Eugene F. Kusielewicz, 1930-1996*, „Przegląd Polonijny” 1997, nr 4, s. 97-102.

³³ J. J. Bukowczyk, *The Organization of Memory...*, s. 36.

³⁴ R. Vecoli, *An Italian American Just White Folks?*, [w:] *The Review of Italian American Studies*, ed. F. M. Sorrentino, J. Krase, Lanham-New York 2000, s. 75-88.

³⁵ J. J. Bukowczyk, *The Organization of Memory...*, s. 37, 209; H. St. Jean de Crèvecoeur, *Kto to jest Amerykanin*, [w:] *Mysł amerykańskiego Oświecenia*, wybór W. Furmańczyk, I. Sowińska, Warszawa 1964, s. 219-227.

³⁶ W. Kruszka, *Historia polska w Ameryce*, t. 1, Milwaukee 1905.

³⁷ D. S. Buczek, *Immigrant Pastor. The Life of the Right Rev. Msgr. Lucjan Bójnowski of New Britain, Conn.*, Waterbury 1974.

³⁸ L. Orton, *Polish Detroit and the Kolasinski Affair*, Detroit 1981.

³⁹ S. Blejwas, *Pastor of the Poles: The Second Generation*, [w:] *Pastor of the Poles: Polish American Essays Presented to Right Rev. Monsignor John P. Włodarski in Honor of the Fiftieth Anniversary of his Ordination*, eds. S. A. Blejwas, M. B. Biskupski, Connecticut 1982, s. 1-19; S. Blejwas, *St. Stanislaus B. & M. Parish, Meriden, Connecticut. A Century of Connecticut Polonia: 1891-1991*, Connecticut 1991; idem, *The Wallingford Schism: The Origins of St. Casimir's Polish National Catholic Church, Wallingford, Connecticut*, „PNCC Studies” 1991, no. 12, s. 45-61; idem, *Introduction*, w: *Sister Mary Amadeus Ruda, Blazing New England Trails: Love and Service. A History of the Felician Sisters of Our Lady of the Angels Province, Enfield, Connecticut, 1932-1970*, Enfield 1998, s. vii-xiv; idem, *The Evolving Polish Parish in the United States: St. Stanislaus Kostka, Bristol, Connecticut*, „Annalecta Cracoviensia” 1995, no. XXVII, Kraków 1995, s. 383-394; idem, *A Polish American Ethnic Parish: St. Stanislaus Kostka Parish, Bristol, Connecticut: 1919-1994*, New Britain 1994.

⁴⁰ D. Liptak, *Immigrants and Their Church*, New York 1989.

⁴¹ A. J. Kuzniewski, *Faith & Fatherland. The Polish Church War in Wisconsin, 1896-1918*, Notre Dame 1980.

⁴² J. J. Parot, *Polish Catholics in Chicago 1850-1920*, DeKalb 1981.

(Bukowczyk o Brooklynie⁴³, William Falkowski o Buffalo⁴⁴, Dominic Pacyga o Chicago⁴⁵, Detroit i Hamtramck⁴⁶ wiele innych drobniejszych, także na łamach „Polish American Studies”⁴⁷).

Opisywano organizacje samopomocowe – pracą przełomową były studia Franka Renkiewicza⁴⁸, a ostatnio, w związku z okrągłymi rocznicami pozytywne monografie wychodzą spod pióra Donalda Pienkosa⁴⁹.

Mniej nieco miejsca poświęcano historii pracy i dziejom polonijnej lewicy, choć i tu osiągnięcia bywają znaczące. Pionierem był Victor R. Greene piszący o strajkach górniczych na przełomie wieku⁵⁰, E. Dziedzic i J. Pula w drobiazgowej monografii mikro środowiska pokazali strajki polonijnych robotników w miejscowości New York Mills w czasie I wojny światowej⁵¹, M. Cygan z kolei zinterpretowała niezwykle wnikliwie działalność polskich socjalistów w USA⁵². T. Radziłowski komentował i opracował wspomnienia z pracy w Detroit Stanleya Nowaka⁵³. Do podsumowania literatury na ten temat z 1996 r., którego dokonał William Falkowski niewiele da się dodać⁵⁴.

Inna grupa studiów dotyczyła polityki. Polityczne działania prowadzone przez Polonię S. Blejwas podzielił na „politykę polską” i „politykę polonijną”⁵⁵. Prace zaliczone do grupy pierwszej opisywały działania Polonii na rzecz Polski, odbudowy jej niepodległości etc. Oprócz wczesnej książki V. R. Greene’a⁵⁶ są one raczej rozproszone, związane często z rozważaniami o polityce amerykańskiej wobec Polski. Zdecydowanie prace na ten temat dynamiczniej rozwijały się w Pol-

⁴³ J. J. Bukowczyk, *The Immigrant Community Reexamined: Political and Economic Tensions in a Brooklyn Polish Settlement, 1888-1894*, „Polish American Studies” 1980, vol. 37, no 2, s. 5-16.

⁴⁴ W. Falkowski, *Accommodation and Conflict: Patterns of Polish Immigrant Adaptation to Industrial Capitalism and American Political Pluralism in Buffalo, New York, 1873-1901*, Buffalo 1990.

⁴⁵ D. Pacyga, *Polish Immigrants in Industrial Chicago: Workers on the West Side, 1880-1922*, Columbus 1991.

⁴⁶ P. Wróbel, *Our Way: Family, Parish and Neighborhood in A Polish-American Community*, Notre Dame-London 1979; J. Wylie, *Poletown. Community betrayed*, Urbana 1990.

⁴⁷ Np. S. Blejwas, *A Polish Community in Transition: Holy Cross Parish, New Britain, Connecticut, 1927-1977*, „Polish American Studies” 1977, R. XXXIV, no. 1, s. 26-69, oraz 1978, R. XXV, no. 1-2, s. 23-53, także jako osobna nadbitka.

⁴⁸ F. Renkiewicz, *The Profits of Nonprofit Capitalism: Polish Fraternalism and Beneficial Insurance in America*, [w:] *Self Help in Urban America: Patterns of Minority Business Enterprise*, ed. S. Cummings, Port Washington-London 1980.

⁴⁹ D. E. Pienkos, *One Hundred Years Young: A History of the Polish Falcons of America, 1887-1987*, New York 1987.

⁵⁰ V. R. Greene, *Pre-World War I Polish Emigration to the United States: Motives and Statistics*, „Polish Review” 1961, vol. 6, no 3, s. 45-68.

⁵¹ J. S. Pula, E. E. Dziedzic, *United We Stand. The Role of Polish Workers in the New York Mills Textile Strikes, 1912 and 1916*, New York 1990.

⁵² M. E. Cygan, *Political and Cultural Leadership in an Immigrant Community: Polish American Socialism 1880-1950*, Chicago 1989; idem, *The Polish Community Left*, [w:] *The Immigrant Left in the United States*, ed. P. Buhle, D. Georgakas, Albany 1996, s. 148-184.

⁵³ M. Collingwood Nowak, *Two Who Were There: A Biography of Stanley Nowak*, Detroit 1989.

⁵⁴ W. G. Falkowski, *Labor, Radicalism, and the Polish-American Worker*, [w:] *Polish Americans and Their History*, ed. J. J. Bukowczyk.

⁵⁵ S. Blejwas, *Polonia and Politics*, [w:] *Polish Americans and Their History*, ed. J. J. Bukowczyk, s. 121-151.

⁵⁶ V. R. Greene, *For God and Country. The Rise of Polish and Lithuanian Ethnic Consciousness in America, 1860-1910*, Madison 1975.

se. Ostatnie prace S. Blejwasa dotyczące Kongresu Polonii Amerykańskiej i polityki Polonii wobec PRL (i odwrotnie) znajdowały się na pograniczu prac z pierwszej i drugiej grupy⁵⁷. Druga grupa prac to studia o polityce Polonii w Stanach Zjednoczonych, działaniach politycznych odnoszących się do jej pozycji za oceanem. Tu studiów było więcej (i były wyraźnie wobec polskich prac komplementarne). Niedostępna pozostaje wciąż książka Edwarda Kantowicza o roli Polaków w polityce Chicago⁵⁸, istotna są też późniejsze i także pionierskie szkice o przywódcach etnicznych Greene'a⁵⁹. Studia o udziale Polaków w amerykańskiej polityce Angeli i Donalda Pienkosów nie straciły swej wartości⁶⁰, pojawiły się natomiast liczne drobne prace dotyczące także okresu późniejszego, II wojny światowej i dekad następnych⁶¹. Jest wśród nich wzorowo rzetelna i drobiazgowo praca Roberta D. Umbriaco⁶². Najnowszą fascynującą pracą z tego zakresu, pokazującą funkcjonowanie na lokalnym poziomie polityki, udział i kształtowanie jej przez etników (w tym Polaków) to praca Cecylii Bucki o Bridgeport, Connecticut⁶³.

Powstały nowoczesne syntezy dziejów Polonii w latach 80. J. J. Bukowczyka⁶⁴, w latach 90. M. Puli⁶⁵, Heleny Znanięckiej-Lopaty⁶⁶, wreszcie w 1996 r. zbiorowy tom pod redakcją Bukowczyka, który omawia dokonania literatury i kreśli przyszłe perspektywy badawcze.

W USA w 1985 r. Oliver Zunz w rekonesansie literatury na temat etniczności dostrzegł „uderzające” pomijanie problematyki asymilacji „przez aktualne pokolenie historyków społecznych”⁶⁷. Była to charakterystyka odmienna niż ta, która opisywałaby literaturę powstającą w latach 70. i 80. w Polsce. Na taki stan rzeczy wpłynęło polityczne i społeczne wzburzenie lat sześćdziesiątych. Anglo-amerykański *establishment* został zdyskredytowany, podobnie jak wiara w *American Way of Life*. Nastąpiła erupcja pluralizmu kulturowego i w tym kontekście

⁵⁷ S. Blejwas, *Cold War Ethnic Politics: The Polish National Catholic Church, the Polish American Congress, and People's Poland: 1944-1952*, "Polish American Studies" 1998, R. LV, no. 2, s. 5-24; idem, *The Republic of Poland and the Origins of the Polish American Congress*, "Polish American Studies" 1998, R. LV, no. 1, s. 23-33.

⁵⁸ E. R. Kantowicz, *Polish-American Politics in Chicago, 1888-1940*, Chicago-London 1975.

⁵⁹ V. R. Greene, *American Immigrant Leaders 1800-1910: Marginality and Identity*, Baltimore 1987.

⁶⁰ *Ethnic Politics in Urban America: The Polish Experience in Four Cities*, ed. A. T. Pienkos, Chicago 1978; D. Pienkos, *Politics, Religion and Change in Polish Milwaukee, 1900-1939*, "Wisconsin Magazine of History" 1978, vol. 61, no 3, s. 179-209.

⁶¹ S. Blejwas, *Polonia and Politics...*

⁶² R. D. Umbriaco Jr., *Bread and Butter Politics or Foreign Policy Concerns Class Versus Ethnicity in the Midwestern Polish American Community During the 1946 Congressional Elections*, "Polish American Studies" 1994, R. LI, no 2, s. 5-32.

⁶³ C. Bucki, *Bridgeport Socialist New Deal 1915-1936*, Urbana 2001; rec. A. Walaszek, „Przegląd Polonijny” 2002, nr 3, s. 152-155.

⁶⁴ J. J. Bukowczyk, *And My Children Did Not Know Me. A history of Polish-Americans*, Bloomington 1987; rec. A. Walaszek, „Przegląd Polonijny” 1998, vol. 15, nr 3, s. 153-155.

⁶⁵ J. Pula, *Polish Americans. An Ethnic Community*, New York 1995.

⁶⁶ H. Znanięcka-Lopata, M. P. Erdmans, *Polish Americans*, New Brunswick 1994 (wyd. II rozszerzone).

⁶⁷ O. Zunz, *American History and the Changing Meaning of Assimilation*, „Journal of American Ethnic History” 1985, vol. 4, no 2, s. 53; rec. A. Walaszek, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1988, nr 49 [druk 1992], s. 267-269.

rozwijać się będzie Nowa Historia Społeczna⁶⁸. Dotyczy to także prac o Polonii. Od lat 80. – powtórzę – studia te i prace na temat Polonii stały się w pełni częścią głównego nurtu amerykańskiej historiografii. Zaś mnogość materiałów szczegółowych umożliwia ich wykorzystywanie i w innych pracach przez innych. Amerykańska literatura na temat etniczności przyrasta w tempie oszałamiająco szybkim. Dziś to już wielkie biblioteki prac, choć ostatnio dostrzegać można wyraźną zmianę zainteresowań. Główne forum historyków zajmujących się tą problematyką zmieniło w 2000 r. nazwę z Towarzystwa Historii Imigracji (utworzonego w 1965 r.) na Towarzystwo Historii Imigracji i Etniczności, tym samym akcentując konieczność rozszerzenia dotychczasowych zainteresowań badawczych – z grup o rodowodzie europejski na inne grupy migracyjne przybywające z Afryki, Azji. Wielki sukces pracy Nancy Foner stanowić może kolejny dowód tej zmiany⁶⁹. Na uniwersytetach, a w konsekwencji także w materiałach drukowanych przeważać zaczyna tematyka dotycząca imigracji najnowszej oraz imigracji z innych niż Europa kontynentów. Książki o białych etnikach o XIX-wiecznym rodowodzie ilościowo ustępują miejsca innym.

1990-2000

Dziś dominują nowe obszary zainteresowań i identyfikowane są nowe plamy na badawczych mapach. W pisarstwie na temat Polonii odnotowałbym przede wszystkim prace dotyczące najszerzej pojmowanej kultury Polonii, w tym przełomową pracę Karen Majewski poświęconą analizie oryginalnej literatury pisanej i publikowanej do 1939 r. w USA⁷⁰. Thomas S. Gładzky w swej niezwykle ważnej książce *Princes, Peasants, and Other Polish Selves: Ethnicity in American literature* analizuje współczesne powieści autorów polskiego pochodzenia, wraz z Ritą Gładzky prezentuje poetki polskiego pochodzenia⁷¹. Grupa zajmująca się etniczną literaturą rośnie⁷² i prace te to już głęboki rekonesans w sferę dotychczas nieznaną i fascynującą.

Szeroko rozumianej kulturze, jej funkcjom i funkcjonowaniu poświęciła ostatnio także prace Mary Cygan, która analizowała programy radiowe i interpretowała polsko-amerykański teatr i kulturę Polonii właśnie⁷³. O znaczeniu i roli

⁶⁸ R. Kazał, *Revisiting Assimilation: The Rise, Fall, and Reappraisal of a Concept in American Ethnic History*, "American Historical Review" 1995, vol. 100, no 2, s. 453.

⁶⁹ N. Foner, *From Ellis Island to JFK. New York's Two Great Waves of Immigration*, New Haven-London 2000; por. *Forum: Old and New Immigrants: On Nancy Foner's From Ellis Island to JFK*, "The Journal of American Ethnic History" 2002, vol. 21, no 4, s. 55-119 z wypowiedziami C. U. Chiswick, C. R. Brettell, B. Grattona oraz L. Lucassena.

⁷⁰ K. Majewski, *Traitors and True Poles: Narrating a Polish-American Identity 1880-1939*, Athens 2003.

⁷¹ T. S. Gładzky, *Princes, Peasants, and Other Polish Selves*, Amherst 1992; T. S. Gładzky, R. H. Gładzky, *Something of My Very Own to Say: American Women Writers of Polish Descent*, Boulder 1998.

⁷² Por. specjalny numer "Polish American Studies" 1995, no 1, z materiałami z sympozjum "On Women Writers".

⁷³ M. E. Cygan, *A 'New Art' for Polonia: Polish American Radio Comedy During the 1930s*, "Polish American Studies" 1988, vol. 4, 5, no 2, s. 5-22; M. E. Cygan, *Inventing Polonia: Notions of Polish American Identity, 1870-1990*, "Prospects. An Annual of American Cultural Studies" 1998, no. 23, s. 209-220.

kulturowej *polki* pisał V. R. Greene⁷⁴. Kulturową i ideologiczną historię Związku Śpiewaków Polskich w Ameryce⁷⁵ przedstawił Stanley Blejwas. Prace dotyczące najnowszej emigracji polskiej do USA – DP-sów i „wakacjuszy” i „emigracji solidarnościowej” – *Opposite Poles* Mary Erdmans⁷⁶ przygotowywana do druku rozprawa Anny Kirchmann na temat DP-sów to na pewno prace o znaczeniu przełomowym⁷⁷. Pola czekające na badaczy (tak w Polsce jak w USA) to, by wymienić kilka⁷⁸:

1. Kultura religijna i religijność ludowa Polonii (wciąż brak pracy takiej jak Roberta Orsi'ego na temat Włochów).
2. Inne ogromne pole oczekujące badań to udział Polonii w polityce i polityki polonijnej, zwłaszcza w okresie po II wojnie światowej. Badania polskiego udziału w polityce amerykańskiej są niezadowalające, badania *lobbingu* na rzecz Polski (zwłaszcza po II wojnie światowej etc. są właściwie w swoich początkach, choć pisał o tym nieco S. Blejwas⁷⁹, choć działalność na rzecz Polski podsumowywał Donald Pienkos⁸⁰. Dotkliwy jest brak poważniejszej pracy o Kongresie Polonii Amerykańskiej, zwłaszcza, że polityczna rola polskiej diaspory w USA po II wojnie światowej jest całkowicie marginalizowana w Polsce⁸¹.
3. *Gender studies* i historia kobiet, problemy II pokolenia imigrantów⁸².
4. Problematyka nowej etniczności lat 60. i 70⁸³; konstruowanie pamięci, konstruowanie historii Polonii w XX wieku.

Studia porównawcze

Dodać należy jeszcze rzecz jedną, może najistotniejszą dla ostatniej dekady: najnowsze studia powstające to prace porównawcze. Miało taki zamysł słynne seminarium na temat historii religii prowadzone przez Timothy Smitha⁸⁴, niemniej jego uczniowie poświęcali się raczej problemom jednej grupy (był wśród nich William Galush). *Polish America Studies* od 1982 r. redagowane przez Jamesa Pulę i z no-

⁷⁴ V. Greene, *A Passion for Polka: Old-Time Ethnic Music in America*, Berkeley 1992.

⁷⁵ S. Blejwas, *Choral Nationalism A History of the Polish Singer Alliance in America, 1888-1998*, Rochester 2003.

⁷⁶ M. P. Erdmans, *Opposite Poles. Immigrants and Ethnics in Polish Chicago, 1976-1990*, University Park, PA 1998; rec. A. Walaszek, „Przegląd Polonijny” 2001, no 1, s. 132-134.

⁷⁷ A. D. Jaroszyńska-Kirchmann, *Displaced Persons, Émigrés, Refugees, and Other Polish Immigrants: World War II Through the Solidarity Era*, [w:] *Polish Americans and Their History*, ed. J. J. Bukowczyk, s. 152-178; A. Jaroszyńska-Kirchmann, *The Exile Mission: Polish Post War Diaspora in the United States, 1939-1956*, New Britain 2000.

⁷⁸ Listę obszerniejszą proponuje J. J. Bukowczyk, *Research on Polonia and Ethnic Studies...*, s. 17-19.

⁷⁹ S. Blejwas, *Polska Ludowa i Polonia amerykańska, 1944-1956*, „Przegląd Polonijny” 1996, nr 1.

⁸⁰ D. Pienkos, *For Your Freedom Through Ours: Polish American Efforts On Poland's Behalf, 1863-1991*, New York 1991.

⁸¹ Por. uwagi S. Blejwasa w recenzji z pracy W. Piątkowskiej-Stepniak, [„Nowy Dziennik” w *Nowym Świecie*, „Uniwersytet Opolski. Studia i Monografie”, t. 282, Opole 2000], „Przegląd Polonijny” 2001, nr 4, s. 143.

⁸² Literaturę na ten temat omówił niedawno T. Radziłowski, *Family, Women and Gender. The Polish Experience*, [w:] *Polish Americans and Their History*, ed. J. J. Bukowczyk, s. 58-79.

⁸³ W. J. Galush, *Polish Americans and Religion*, w: *Polish Americans and Their History*, s. 80-92.

⁸⁴ T. L. Smith, *Religion and Ethnicity*, „American Historical Review” 1978, no. 83, s. 1155-1185.

wą Radą Redakcyjną inspiruje teraz często powstawanie tekstów i organizowane przez PAHA coroczne konferencje, które starały się włączać do programów specjalistów spoza polonijnego tylko kręgu, co przydawało i przydaje sympozjom poważniejszej rangi, prowadząc także do powolnego rozwoju studiów porównawczych.

I wreszcie: w latach 80. i 90. rozmaici badacze, już niekoniecznie polskiego pochodzenia, by lepiej odpowiedzieć na stawiane sobie pytania, do analiz włączają przypadek i przykłady z historii Polonii amerykańskiej. Dowód to osiągnięcia przez studia nad Polonią pełnej dojrzałości. Istniejąca literatura to umożliwia. Niemniej nowoczesne studia porównawcze wciąż jeszcze czekają na swoich autorów. Istnieją trzy typy porównań, które – za Nancy L. Green – nazwać można modelami linearnym, rozbieżnym i zbieżnym⁸⁵. **Model linearny** – w literaturze polskiej, a także obcojęzycznej, podejście takie spotkać można zapewne najczęściej. Choć często wykorzystywana, metoda porównawcza rzadko jest jednak definiowana bezpośrednio i wprost – mówiąc najprościej – zgodnie z tą strategią badawczą śledzi się drogę emigranta lub emigrantów od miejsca jego lub ich pochodzenia do nowego miejsca osiedlenia. Porównuje się przeto przeszłość i terażniejszość. Takich prac było, i jest, zarówno w Polsce, jak w USA najwięcej. **Model zbieżny** – w obcojęzycznych pracach dotyczących grup etnicznych jest to zapewne podejście najczęstsze. Są to studia porównujące kilka rozmaitych grup etnicznych w jednym kraju lub mieście, ich sukcesy, porażki, mobilność społeczną, problemy edukacji, stosunki do pracy, położenie kobiet itd. Konkretnie miasto, miejsce zamieszkania stanowi eksplanans, „bagaż kulturowy” zaś eksplanandum. Tak konstruowane są artykuły w pracach pod red. Christiana Harziga⁸⁶, Dirka Hoerdera⁸⁷ i prace Jamesa R. Barretta, Thomasa Jablonsky’ego, Roberta Slaytona, Ricka Halperna o chicagowskich rzeźniach i otaczających je dzielnicach⁸⁸, Davida Goldberga o Nowej Anglii⁸⁹, Mildred Beik o kopalniach Pensylwanii⁹⁰, Ewy Morawskiej o Johnstown⁹¹, Johna Bodnara, Rogera Simona i M. P. Webera porównująca polską, mu-

⁸⁵ N. L. Green, *The Comparative Method and Poststructural Structuralism – New Perspectives for Migration Studies*, „The Journal of American Ethnic History” 1994, vol. 13, no 4, s. 3-22.

⁸⁶ *Peasant Maids. City Women: From the European Countryside to urban America*, ed. C. Harzig, London 1997.

⁸⁷ Spośród wielu książek: *Stuggle a Hard Battle, Essays on Working-Class Immigrants*, ed. D. Hoerder, DeKalb 1986; *The Roots of the Transplanted*, vol. 1: ed. D. Hoerder, I. Blank, vol. 2: ed. D. Hoerder, I. Blanck, H. Rössler, New York 1994.

⁸⁸ J. R. Barrett, *Work and Community in the Jungle. Chicago Packinghouse Workers, 1894-1922*, Urbana-Chicago 1987, rec. A. Walaszek, „Przegląd Polonijny” 1990, nr 4, s. 157-160; J. R. Barrett, *Americanization from the Bottom Up: Immigration and the Remaking of the Working Class in the United States, 1880-1930*, „The Journal of American History” 1992, vol. 79, no 3, s. 996-1120; R. Halpern, *Down on the Killing Floor. Black and White Workers in Chicago’s Packinghouses, 1904-1954*, Urbana-Chicago 1997; T. J. Jablonsky, *Pride in the Jungle. Community and Everyday Life in Back of the Yards Chicago*, Baltimore-London 1993; R. Slayton, *Back of the Yards. The Making of a Local Democracy*, Chicago 1986; rec. A. Walaszek, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1991, no. 51/52 [druk 1993], s. 244-246.

⁸⁹ D. Goldberg, *A Tale of Three Cities. Labor Organization and Protest in Paterson, Passaic, and Lawrence, 1916-1921*, New Brunswick 1989; rec. A. Walaszek, „Kwartalnik Historyczny” 1991, nr 3, s. 158-159.

⁹⁰ M. A. Beik, *The Miners of Windber. The Struggles of New Immigrants for Unionization 1890s-1930s*, University Park 1996.

⁹¹ E. Morawska, *For Bread with Butter. The Life Worlds of East Central Europeans in Johnstown, Pennsylvania, 1890-1940*, Cambridge 1985.

rzyńską i włoską grupę w Pittsburghu, zbiorowa praca na temat grup etnicznych w Cleveland, Ohio⁹², wspomniana praca Bucki o Bridgeport⁹³. Polacy zajmują w nich ważne miejsce, ale ich problemy omawiane są w bardzo szerokim kontekście i wspólnie z innymi grupami. Intrygujące jest dzieło Matthew Frye'a Jacobsona⁹⁴ oraz porażająca rozległością horyzontów panorama życia w robotniczych dzielnicach Chicago w latach międzywojennych Elizabeth Cohen⁹⁵. Wszystkie prace oznaczają porównywanie sukcesów i porażek, mobilności społecznej, problemów edukacyjnych, strategii rodzinnych, problematyki politycznej. Pochodzenie kulturowe, kontekstualność polityczna, geograficzna objaśniają odmienne sposoby adaptowania się w mieście (a następnie w kraju osiedlenia)⁹⁶. Najszerszym może i najbogatszym studium o charakterze porównawczym jest praca Olivera Zunza, ucznia E. LeRoy Ladurie'go dotycząca wielu grup na obszarze Detroit⁹⁷. Niekiedy studia zawężyły porównania jeszcze bardziej ograniczając się np. jedynie do grupy kobiet. Tak postąpiła Louise Lamphere w książce o kobietach w Nowej Anglii. Tak Lamphere Elizabeth jak Ewen⁹⁸ pokazywały raczej wyłącznie podobieństwa pomiędzy doświadczeniami imigrantek. Od tych słabości nie są wolne trzy inne, skądinąd niezwykle ważne prace – klasyczna już synteza doświadczeń europejskich imigrantów w USA autorstwa Johna Bodnara *The Transplanted*⁹⁹, synteza dziejów kobiet imigrantek pióra Donnny Gabacci¹⁰⁰ i książki Marka Wymana traktujące o powrotach imigrantów z Ameryki¹⁰¹ i o DP-sach¹⁰².

Wreszcie, typ wyjaśniania, które Nancy Green proponuje nazwać **modelem rozbieżnym**, a Samuel L. Baily nazywa zasadą **sieci społecznych** (*social network*), bardziej precyzyjnie oddaje on bowiem związki pomiędzy ludźmi, z jakimi mamy do czynienia w społecznej rzeczywistości. „Łańcuch” zakłada, czy sugeruje występowanie pomiędzy jednostkami raczej jednokierunkowego związku, gdy w istocie relacje te często były wielowymiarowe i wielokierunkowe¹⁰³. Baily pokazał powiązania wsi i regionu, z którego wyjeżdżano z kilkoma innymi, rozrzuconymi na świecie regionami, dokumentując tym samym prawdziwą wielowymiarowość mi-

⁹² *Identity, Conflict, and Cooperation: Central Europeans in Cleveland, 1850-1930*, ed. J. J. Grabowski, D. Grabowski, D. Hammack, Cleveland 2003; J. Bodnar, R. Simon, M. P. Weber, *Lives of Their Own. Blacks, Italians, and Poles in Pittsburgh 1900-1960*, Urbana 1982; rec. A. Walaszek, „Przegląd Polonijny” 1986, vol. 12, nr 1, s. 138-142.

⁹³ C. Bucki, *Bridgeport Socialist New Deal 1915-1936...*

⁹⁴ M. F. Jacobson, *Special Sorrows: The Diasporic Imagination of Irish, Polish, and Jewish Immigrants in the United States*, Cambridge-London 1995.

⁹⁵ L. Cohen, *Making a New Deal. Industrial Workers in Chicago 1919-1939*, Cambridge-New York 1990.

⁹⁶ L. Lamphere, *From Working Daughters to Working Mothers. Immigrant Women in a New England Industrial Community*, Ithaca-London 1987; rec. A. Walaszek, „Przegląd Polonijny” 1991, vol. 17, nr 2, s. 155-158.

⁹⁷ O. Zunz, *The Changing Face of Inequality. Urbanization, Industrial Development and Immigrants in Detroit, 1880-1920*, Chicago-London 1982.

⁹⁸ E. Ewen, *Immigrant Women in the Land of Dollars*, New York 1985.

⁹⁹ J. Bodnar, *The Transplanted, A History of Immigrants in Urban America*, Bloomington 1985; rec. A. Walaszek, „Przegląd Polonijny” 1990, vol. 16, nr 1, s. 162-165.

¹⁰⁰ D. R. Gabaccia, *From the Other Side. Women, Gender, and Immigrant Life in the US, 1820-1990*, Bloomington-Indianapolis 1994; rec. A. Walaszek, „Przegląd Polonijny” 1997, nr 2, s. 145-148.

¹⁰¹ M. Wyman, *Round-Trip to America. The Immigrants Return to Europe, 1880-1930*, Ithaca-London 1993.

¹⁰² M. Wyman, *DP. Europe's Displaced Persons, 1945-1951*, Philadelphia-London 1989.

¹⁰³ S. Baily, *Immigrants in the Lands of Promise. Italians in Buenos Aires and New York City, 1870 to 1914*, Ithaca-London 1999, s. 12-13, także liczne drobniejsze prace.

gracji¹⁰⁴. Jego propozycja stanowi dla badaczy pasjonujące wyzwanie, a posiada już swoich kontynuatorów¹⁰⁵. Śledzi się drogi emigrantów z Europy, określonego jej regionu (powiedzmy z Polski, ale lepiej z północnego Mazowsza, czy wręcz powiatu ropczyckiego lub drogi pewnej grupy towarzysko-rówieśniczej) do różnych miejsc przeznaczenia (Nowego Jorku, Chicago, Paryża, Kurytyby, Sydney), pytając o to, jaki wpływ na transformacje jednostek, grup miały odmienny charakter miejsca, do których się emigranci udawali? Grupa etniczna (regionalna) stanowi tu punkt wyjścia (czy uwzględniana jest w punkcie wyjścia); następnie bada się wpływ jaki miały na transformacje grup odmienne miejsca, do których udawali się emigranci. „Badania jednej grupy etnicznej w przestrzeni jest szczególnie interesujące przy ocenie względnej wartości bagażu kulturowego, bądź roli, jaką czynniki społeczno-ekonomiczne odgrywają w wypadku emigracji i adaptacji. Zbieżne i rozbieżne modele badania historii grup migrujących prowadzić mogą do odmiennych pytań i odmiennych konkluzji na temat szlaków, jakimi podążali imigranci. Można tego dokonać [...] prowadząc badania o krzyżowym charakterze” – napisała Nancy Green¹⁰⁶. Takie prace są najtrudniejsze, najrzadsze. Wiele cennych uwag znaleźć można w pracy antropologa Jonathana Boyarina poświęconej polskim Żydom w Paryżu¹⁰⁷. Jedyną właściwie pracą podobną w zamyśle jest rozprawa doktorska Williama Galusha *Forming Polonia*¹⁰⁸. Ćwierć wieku później praca wciąż pozostaje w maszynopisie. Podejście takie prowadzi do badań diaspor. Użycie konceptu „diaspory” pozwolić może uniknąć gorsetu ram państwa narodowego. „Miałoby opisywać historię anglojęzycznej Kanady w kontekście geopolitycznego tworu zwanego Kanadą (niewątpliwie perspektywa użyteczna, choć ograniczona), koncept diaspor pozwala nam na całkowicie nowe spojrzenie... Zamiast na przykład postrzegać powojennych imigrantów włoskich w Toronto wyłącznie w kategoriach ich działań wewnątrz społeczeństwa kanadyjskiego (z pewnością pożyteczny punkt widzenia) można ich również widzieć jako część międzynarodowej sieci [podkr. A.W.] migrantów, która obejmuje ich kuzynów w Buenos Aires, braci i siostry w Brisbane i innych w samych Włoszech” – pisze historyk D. H. Akenson¹⁰⁹. Życie i aktywność rozrzuconych w świecie Polaków pełniej może być zrozumiałe jeśli tak właśnie ich postrzegać: jako część międzynarodowych kulturowych powiązań. Wciąż wiemy o tym niewiele. By właściwie pojąć wszystkie uwikłania, z jakimi będziemy mieli do czynienia historia diaspor musi być przedstawiana wielobiegowo¹¹⁰.

¹⁰⁴ S. Bailly, *Immigrants in the Lands of Promise. Italians in Buenos Aires and New York City, 1870 to 1914*, Ithaca-London 1999, s. 12-13, także liczne drobniejsze prace.

¹⁰⁵ Por. *Italian Workers of the World. Labor Migration and the Formation of Multiethnic States*, ed. D. R. Gabaccia, F. M. Ottanelli, Urbana-Chicago 2001.

¹⁰⁶ N. L. Green, *A Comparative...*, s. 15.

¹⁰⁷ J. Boyari, *Żydzi polscy w Paryżu. Etnografia pamięci*, tł. A. Walaszek, Kraków 1997.

¹⁰⁸ W. Galush, *Forming Polonia: A Study of Four Polish-American Communities, 1890-1940*, Minnesota 1975.

¹⁰⁹ D. H. Akenson, *The Historiography of English speaking Canada and the Concept of Diaspora: A Sceptical Appreciation*, „The Canadian Historical Review” 1995, no 3, s. 377-409. R. Cohen, *Global Diasporas. An Introduction*, Seattle 1997.

¹¹⁰ S. Blejwas, rec. z: W. Piątkowska-Stepniak, *Nowy Dziennik' w Nowym Świecie...*, „Przegląd Polonijny” 2001, no 4, s. 143.

Post scriptum

Paradoksalnie ongiś bliska współpraca badaczy z Polski i z USA, dziś wydaje się wątpliwa, w Polsce Polonia amerykańska zaczyna być zapomniana. Wiąże się z tym i inne zjawisko niebezpieczne, acz zrozumiałe – inaczej niż w latach 70. i 80., teraz paradoksalnie często prace po obu stronach oceanu zdają się ignorować, nie dostrzegając piśmiennictwa czy to polskiego, czy amerykańskiego. Książka o „Nowym Dzienniku” pomija zupełnie publikacje np. z „Polish American Studies”, polskie teksty bardzo często nie dostrzegają ani uwzględniają publikacji amerykańskich. Katastrofa finansowa polskich uczelni bibliotek każe im zrezygnować z zakupów (teraz możliwych) obcych książek, zamykając się w kręgu polskojęzycznym. Z kolei nasi amerykańscy koledzy niekoniecznie mogą i potrafią wykorzystywać publikowane w Polsce i po polsku teksty. Zmiana na mapie politycznej, wejście Polski w orbitę świata zachodniego paradoksalnie zaowocowało pogłębieniem i poszerzeniem atlantyckiej przepaści.